

Д.Д. Семенов

Донецький національний університет, Україна

РОСІЙСЬКО-ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В 1990-і РОКИ: ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті визначено ступінь розробки проблеми російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років у вітчизняній історіографії, охарактеризована джерельна база і запропонована методологія дослідження. Отримані висновки свідчать про доцільність та необхідність подальшого й більш глибокого та всебічного вивчення проблеми, в тому числі з використанням нових методів дослідження.

Проблема російсько-латиноамериканського співробітництва в 1990-і роки практично не розроблена у вітчизняній історичній науці, проте важлива для розуміння тих складних глобальних процесів, що розпочались після кардинальної трансформації системи міжнародних відносин у зв'язку із закінченням «холодної війни» і продовжуються сьогодні. Відтак **актуальним** є визначення ступеня розробки теми у вітчизняній історіографії, характеристика джерельної бази та методології дослідження.

Мета даної статті – проаналізувати історіографію проблеми, виділити основні категорії джерел та визначити методологію дослідження.

Ніколи ані в радянській, ані в післярадянській періоди Латинська Америка не була стратегічним партнером для СРСР та країн СНД. Відповідно до цього незначним був і залишається і науковий інтерес до цього віддаленого континенту. Південно- та центральноамериканські країни знаходяться в затінку своїх могутніх північних сусідів. Дослідницький інтерес до США у будь-якій країні визначається їх роллю і місцем у історії нової та новітньої доби, а також в системі сучасних міжнародних відносин. Так само і Канада, хоча і не відіграючи такої важливої ролі, як Сполучені Штати, є однією з передових країн колишнього «першого» світу та євроатлантичної цивілізації в цілому, а вітчизняний інтерес до цієї держави підсилюється наявністю численної української діаспори. Відтак жодна з латиноамериканських держав конкурувати з північноамериканськими гігантами не здатна.

За радянської доби центром вітчизняної латиноамериканістики був Інститут Латинської Америки, а найбільшим за межами Нового Світу та Піренейського півострова тематичним органом друку – науково-популярний журнал «Латинская Америка» у Москві; у післярадянську добу вони зберегли своє значення як російські центри латиноамериканістики. У нових незалежних державах наукові школи, які так чи інакше займаються дослідженнями, присвяченими країнам Південної Америки, почали формуватися з «чистої сторінки». Відтак сучасна українська латиноамериканістика фактично тільки починає відкривати для себе континент. Кількість дослідників та досліджень, присвячених Латинській Америці, надзвичайно невелика. Проблема російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років не розкрита, а тому потребує детального і всебічного дослідження.

Сучасна російська латиноамериканістика набагато більш розвинута, зокрема, проблема російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років у ній розроблена набагато глибше. Разом з тим і в російській науці – багато в чому внаслідок незначної

віддаленості розглядуваного періоду – фактично не відбулося комплексного концептуального осмислення проблеми, переважають фрагментарні, описові роботи переважно аналітичного, а не дослідницько-історичного характеру.

Значне місце у пізній радянській та сучасній російській латиноамериканістиці посідають прогностичні дослідження, присвячені Латинській Америці як регіону, її місцю та ролі у системі міжнародних відносин, світових господарських зв'язків, а також короткостроковим та середньостроковим перспективам розвитку [1]. Для означених робіт характерний оптимістичний погляд на майбутнє латиноамериканських країн, уявлення про зростання їх впливу на міжнародну політику та економіку, а відтак – перспективність для Російської Федерації співробітництва з ними.

Наступною важливою групою є дослідження, присвячені перспективності радянсько- та російсько-латиноамериканського співробітництва [2]. В означених роботах аналізувалися перспективи та визначалися напрямки двостороннього та багатостороннього співробітництва між Росією (СРСР) та країнами Південної Америки, яке б впливало зі спільності внутрішніх та зовнішніх політичних та економічних інтересів. Специфіка цих досліджень полягає у тому, що вони відображали (та відображають) сучасні уявлення про стан і можливості російсько-латиноамериканського співробітництва, з одного боку, і присвячені обґрунтуванню його перспективності – з іншого, тобто мають переважно аналітичний, а не науково-історичний характер.

Поряд з подібними роботами на рубежі 1980 – 1990-х років з'являється цілий комплекс досліджень, присвячених неоліберальним реформам у країнах Латинської Америки з метою використання їх досвіду у добу перебудови і особливо у післярадянський період. Найбільшою мірою інтерес дослідників викликали реформи в економічній сфері: досвід приватизації; банківської, пенсійної реформ; модернізації промисловості; забезпечення законодавчої бази; врегулювання зовнішніх боргів тощо [3]. Крім цього, увага приділялася досвіду політичних реформ та демократизації [4]; досвіду у гарантуванні національної безпеки [5]; навіть у галузі освіти [6]. Доцільним вважалося і вивчення досвіду регіональної інтеграції в Південній Америці [7]. Подібний інтерес до латиноамериканського досвіду базувався на уявленні про паралельність внутрішніх процесів, які розвивалися у країнах Південної Америки (особливо Бразилії) та пізньому СРСР і в післярадянській Росії (перехід від політичного авторитаризму та етатизованої економіки до демократії та ринку, а також включення у панзахідний світ), а відтак можливість запозичення «готових рецептів» успіху.

Сучасні науково-аналітичні дослідження, присвячені радянсько- та російсько-латиноамериканським взаємовідносинам, які створювалися протягом розглядуваного періоду, мали не ретроспективний, а прогностичний характер, і були тісно пов'язані з вищезначеною тенденцією обґрунтування перспективності співробітництва між Росією та країнами Латинської Америки і при написанні даної дисертації використовувалися як джерела. Таким чином, стосовно сучасного періоду російська латиноамериканістика 1990-х років мала переважно практичний, а не дослідницько-історичний характер.

Чи не єдиним комплексним дослідженням з історії російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років стала колективна монографія співробітників Інституту Латинської Америки «Страны СНГ и Латинская Америка. Становление политического и экономического сотрудничества» [8], яка охоплювала 1992 – 2001 роки. У першому розділі було охарактеризовано основні тенденції взаємовідносин: підсумки взаємодії, торгово-економічні зв'язки, співробітництво у паливно-енергетичному комплексі, військово-технічне співробітництво. У другому розділі проаналізовано двосторонні взаємовідносини між Росією та окремими країнами Латинської Америки. У третьому розділі – співробітництво між країнами СНД та латиноамериканськими державами.

Таким чином, проблема російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років недостатньо розкрита і потребує подальшого дослідження як невід'ємна складова сучасної системи міжнародних відносин.

Окремо необхідно виділити дослідження, присвячені цивілізаційній, культурно-історичній характеристиці Росії і Латинської Америки та їх порівнянню. Їх появу у 1990-і роки необхідно пояснити рядом факторів: 1) пошуком і становленням нових методологічних засад історичної науки, зокрема розвитком цивілізаційної концепції, завданням якої виступає дослідження індивідуальних, внутрішніх суб'єктивних факторів розвитку окремих суспільств, пов'язаних з їх ментальністю, духом; 2) необхідністю для Росії та країн Латинської Америки визначити свою цивілізаційну самоідентифікацію та врахувати власну регіональну специфіку в умовах структурної модернізації та інтеграції до панзахідного світу; 3) тенденцією до посилення культурно-історичних факторів у розвитку окремих регіонів та людства в цілому після завершення «холодної війни». Крім цього, теза про цивілізаційну спорідненість між Росією як євразійською країною та Латинською Америкою мала на меті обґрунтування перспективності їх співробітництва в нових умовах.

У цьому сенсі на початку 1990-х років особливої актуальності і у російській, і у зарубіжній історичній науці набула проблема цивілізаційної ідентифікації Латинської Америки та обґрунтування її культурно-історичної самобутності. У роботі «По ту сторону Востока и Запада» російський дослідник Ю.Н. Гирін [9] розглядав латиноамериканський світ як такий, що володіє власним етнопсихологічним складом, являє собою цивілізаційне утворення, яке не має аналогів і по відношенню до якого як європейська (західна), так і східна парадигматика виявляються неефективними. А.В. Харламенко у своєму дослідженні «У истоков глобальных взаимосвязей» [10] пропонує розглядати народження Ібероамерици не як локальну подію – побічний результат європейської колонізації, а як народження якісно нової цивілізації. Напередодні святкування в 1992 р. 500-річчя прибуття Колумба до Нового Світу розгорнулася широка дискусія з приводу осмислення цієї події в історії людства. Ряд дослідників, як вітчизняних, так і зарубіжних [11], розглядали цю подію в першу чергу як насильницьке завоювання, експансію. Проте поширення набула інша точка зору [12], згідно з якою відбулося саме народження нової цивілізації в ході взаємодії декількох культур. Таким чином, в академічних та неакадемічних колах різних країн в цілому затвердився погляд на Латинську Америку як самобутній культурно-історичний регіон.

Що стосується порівняння Росії та Латинської Америки, то серед переважної частини науковців – і російських, і латиноамериканських – затвердилася точка зору про маргінальний, периферійний характер цих двох регіонів відносно Західної Європи та Північної Америки, що надзвичайно яскраво виявила дискусія в 1994 р. у Інституті Латинської Америки в Москві [13]. Показовою є робота Б.Ю. Кагарлицького «Новые варвары» [14], у якій розвивається означена теза. Уявлення про «периферійний» характер Східної Європи та Латинської Америки відносно Західної Європи та Північної Америки стало основою для концепції «прикордонних культур», розробленої в 1990-і роки російськими дослідниками С.І. Семеновим [15], І.Г. Яковенко [16], В.Б. Земсковим [17]. У свою чергу на базі цієї концепції та цілого комплексу власних досліджень [15], присвячених Латинській Америці, історик Я.Г. Шемякін розробив більш широку концепцію «прикордонних цивілізацій», висвітлену у фундаментальному дослідженні «Европа и Латинская Америка: взаимодействие цивилизаций в контексте всемирной истории» [18].

Таким чином, в 1990-і роки уявлення про цивілізаційну подібність Росії та країн Латинської Америки набуло популярності та затвердилось в історичній науці. Разом з тим необхідно зазначити, що дослідження, присвячені цивілізаційній проблематиці,

мають переважно культурологічний характер і присвячені переважно мистецтву і літературі, релігії, почасти ментальності. Політичний та економічний розвиток залишається переважно поза увагою означених досліджень.

Джерельну базу дослідження складає група писемних джерел, які можна розділити на три групи: базові державні документи та договірно-правова база; сучасні науково-аналітичні дослідження; інтерв'ю та виступи офіційних осіб.

Базові державні документи представлені Концепціями зовнішньої політики Російської Федерації (від 23 квітня 1993 р. та 28 червня 2000 р.) та Концепціями національної безпеки Російської Федерації (від 17 грудня 1997 р. та 10 січня 2000 р.). В означених документах відбивається характеристика російським урядом сучасної системи світового порядку, місця і ролі в ній Російської Федерації та інших суб'єктів міжнародних відносин, завдань і пріоритетів російської дипломатії, зокрема на тому чи іншому напрямку зовнішньополітичної діяльності, а також відбиваються її зміни. Саме тому для дослідження формування латиноамериканського вектора зовнішньої політики Російської Федерації у 1992 – 1999 роках вищезазвані документи мають ключове значення. Договірно-правова база включає в себе всі міждержавні договори та угоди між Росією та Бразилією і Аргентиною, що були підписані протягом 1990-х років.

Наступна категорія джерел – науково-аналітичні дослідження, присвячені радянсько-та російсько-латиноамериканським взаємовідносинам, а також характеристики міжнародних відносин, та статистичні дані. Специфіка цих аналітичних прогнозів, які створювалися протягом розглядуваного періоду і не мали ретроспективного характеру – незалежно від того, наскільки правильними вони виявились (або виявляться) у майбутньому – у відображенні не просто суб'єктивних поглядів окремих вчених та державних діячів, але уявленні про місце і Росії, і країн Латинської Америки у світі після «холодної війни», процесів, які відбувались у глобальному масштабі та можливий напрям їх подальшого розвитку, а відтак – вектор дипломатичної діяльності та міждержавного партнерства, стан і перспективи всього комплексу російсько-латиноамериканського співробітництва. Слід також зазначити, що для більшості науковців було характерне уявлення про надзвичайну перспективність співробітництва між Росією та країнами Латинської Америки, аргументоване аналізом тих всесвітніх процесів, які відбувались в 1990-і роки та очікувались вже на початку ХХ століття, значною мірою саме завдяки їх зусиллям відбулося усвідомлення стратегічної перспективності російсько-латиноамериканського співробітництва у наступному тисячолітті. Без врахування цього неможливо зрозуміти, чому російсько-латиноамериканські політичні та торгово-економічні відносини у 1990-і роки були саме такими, а не іншими.

Остання категорія джерел – інтерв'ю та виступи офіційних осіб. У цих джерелах відображається відношення офіційних російських та латиноамериканських кіл до російсько-латиноамериканського співробітництва і до зовнішньополітичних курсів своїх країн, а також характеристика всього комплексу міжнародних відносин.

Як методологічні основи дослідження доцільно використати цивілізаційний підхід, обґрунтований автором у спеціальних дослідженнях «Цивілізаційний підхід в історичній регіоналістиці (на прикладі співпраці між країнами Східної Європи та Латинської Америки в 1990-і рр.» [19] та «Цивілізаційний підхід як метод дослідження багатополосного світу: російсько-латиноамериканське співробітництво в умовах багатополосного світу» [20]. У роботах сучасних філософів Ф. Фукуяма [21] та С. Хантінгтона [22] розроблено концепції, які пояснюють всесвітньо-історичні процеси з позиції цивілізаційного підходу. Проте основи цивілізаційного підходу більш детально було розроблено його класиками: М.Я. Данилевським [23], О. Шпенглером [24] та А.Дж. Тойнбі [25].

Особливість як Східної Європи, так і Латинської Америки в тому, що обидва регіони достатньо тісно пов'язані з традиційним Заходом. Країни останньої виступають як дочірня цивілізація, або субцивілізації (за визначенням самого Хантінгтона), так як органічно поєднують культурний спадок корінних народів із традиціями південноєвропейських переселенців; слід додати і те, що протягом XIX – XX століть Центральна та Південна Америка зазнали сильного впливу з боку США. З іншого боку, Східна Європа розвивалась в лоні загальноєвропейської культури, яка сягає своїм корінням античної доби, так само як і Західна Європа. Проте це в жодному разі не дає підстав об'єднувати вищезазначені регіони в рамках єдиного «західного світу». Навпаки – перед нами принаймні три величезних культурно-історичних простори, кожен з яких демонструє (чи прагне демонструвати) власний шлях суспільно-історичного розвитку; іншими словами – претендує стати одним з полюсів нового світу.

Вище зазначалося, що цивілізаційні дослідження мають переважно культурологічний характер, проте даний підхід не обмежується розділом людства за мовно-релігійним критерієм. Потенціал його значно ширший, хоча на сьогодні не існує єдиної та комплексної цивілізаційної концепції всесвітньо-історичного розвитку. Саме до таких висновків дійшов автор у своїй спробі дослідити сутність цього підходу як альтернативи лінійно-стадіальному, який формувався у європейській історичній науці близько двох тисячоліть і протягом якого було вироблено основні його фундаментальні принципи: лінійності, стадіальності та прогресу – починаючи від християнського уявлення про початок та кінець історичного буття до радянської (формаційної) моделі історичного матеріалізму.

Прогресистська лінійно-стадіальна модель має універсальний всесвітньо-історичний характер і розглядає всесвітньо-історичний процес як об'єктивно зумовлений, поступовий розвиток людства; такий розвиток відбувається шляхом переходу від попередніх менш прогресивних до наступних більш прогресивних стадій; стадії відрізняються між собою якісними рисами, характерними для всіх сфер суспільно-історичного буття, що визначають зміст та форму цих стадій. Окрім вищезазначених фундаментальних принципів, покладених в основу лінійно-стадіального підходу, ми згадували про його універсалістську рису (можна говорити навіть про принцип універсалізму). Генетично принцип універсалізму пов'язаний з просвітницькою ідеєю про «природні закони», тобто такі, що є об'єктивними і незмінними та покладені в основу Всесвіту від початку його існування. Разом з цим лінійно-стадіальна модель є європоцентричною, тобто базується на досвіді європейського історичного розвитку.

Проте обмеженість лінійно-стадіального підходу, викликана європоцентризмом у всіх його проявах (від хронології до розуміння історичного процесу), яка давалася взнаки вже у середині XIX ст., призвела до виникнення цивілізаційного підходу, генетично пов'язаного з ідеями про «дух народу» та національно-культурні особливості, а отже, і власні шляхи історичного розвитку, виробленими романтичною історіографією. Виходячи з аналізу робіт класиків цивілізаційного напрямку, цивілізаційний підхід базується на тих же самих принципах. Життя кожної цивілізації є лінійним процесом, тобто цілісним та об'єктивно зумовленим, таким, який має свій початок та кінець. Кожна цивілізація у своєму розвитку проходить декілька стадій, зміст яких якісно відрізняється одна від одної. Крім цього, в процесі розвитку цивілізацій спостерігається перехід від простих та нижчих до складних та вищих форм організації (щоправда, цей прогрес не є абсолютно поступальним, можливі періоди регресу). Більше того, наступні цивілізації можуть вважатись розвиненішими за попередні. Головна різниця між лінійно-стадіальним та цивілізаційним підходами полягає у виділенні серед головних суб'єктів всесвітньо-історичного процесу. Якщо перший підхід розглядає все людство як єдине суспільство,

відводячи специфічним рисам другорядну, не визначальну роль, то другий підхід розглядає людство саме як сукупність декількох чи навіть багатьох соціальних систем, які розвиваються практично за одним алгоритмом, проте, будучи унікальними та різноманітними за формою та змістом, відповідно до своїх основ. Такі соціальні системи і є цивілізаціями – великими суспільствами, основою яких є етнічно близькі групи, які розвиваються за власними, специфічними сценаріями, та виробляють спільні форми організації. Кожна цивілізація є єдиним автономним організмом.

Таким чином, дослідження російсько-латиноамериканського співробітництва в 1990-і роки з позиції цивілізаційного підходу дозволяє, з одного боку, краще зрозуміти зміст та специфіку самого співробітництва, а з іншого боку, розглядати його в контексті глобального всесвітньо-історичного процесу сучасності.

Підводячи загальний висновок, необхідно зазначити: 1) проблема російсько-латиноамериканського співробітництва 1990-х років недостатньо розкрита і потребує подальшого дослідження як невід'ємна складова сучасної системи міжнародних відносин; 2) наявна джерельна база дозволяє виконати дослідження; 3) як методологічна основа доцільне використання цивілізаційного підходу. Практичне значення: важливість проблеми для розуміння тих складних глобальних процесів, що розпочались після кардинальної трансформації системи міжнародних відносин у зв'язку із закінченням «холодної війни» і продовжуються сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Латинская Америка в современной мировой политике / [отв. ред. В.М. Давыдов]. – М. : Наука, 2009. – 581 с.
2. Давыдов В.М. Россия и Латинская Америка: к новому партнерству / Давыдов В.М., Мартынов Б.Ф., Сизоненко А.И. – М. : ИЛА РАН, 1992. – 76 с.
3. Бразилия: реформы и прогресс (структурные преобразования переходного периода в государствах-гигантах: опыт Бразилии и возможности его использования / [отв. ред. А.Н. Глинкин]. – М. : ИЛА РАН, 1997. – 215 с.
4. Лапшев Е.Г. Президентская республика: латиноамериканский вариант / К.Г. Лапшев // Латинская Америка. – 1994. – № 7-8. – С. 43-51.
5. Мартынов Б.Ф. Безопасность: латиноамериканские подходы / Мартынов Б.Ф. – М. : ИЛА РАН, 2000. – 324 с.
6. Ермольева Э.Г. Россия 90-х: «латиноамериканский вариант» проблем образования / Э.Г. Ермольева, О.Л. Захарова // Латинская Америка. – 1993. – № 2. – С. 19-26.
7. Капустян Е.Г. Опыт реформирования ОАГ и проблемы институционализации СНГ / Е.Г. Капустян // Латинская Америка. – 1998. – № 8. – С. 59-62.
8. Страны СНГ и Латинская Америка. Становление политического и экономического сотрудничества / [Давыдов В.М., Мартынов Б.Ф., Сизоненко А.И. и др.]. – М. : ИЛА РАН, 2001. – 244 с.
9. Гирин Ю.Н. По ту сторону Востока и Запада / Ю.Н. Гирин // Латинская Америка. – 1994. – № 2. – С. 55-58.
10. Харламенко А.В. У истоков глобальных взаимосвязей / Харламенко А.В. // Латинская Америка. – 1996. – № 1. – С. 47-59.
11. Самсель Роман. Грубый смех завоевателей / Роман Самсель // Латинская Америка. – 1992. – № 2-3. – С. 13-16.
12. Вольский В.В. ...Она родилась в муках / В.В. Вольский // Латинская Америка. – 1992. – № 9. – С. 3-11.
13. Евразия – Ибероамерика: традиции и модернизация : [материалы круглого стола] // Латинская Америка. – 1994. – № 3. – С. 48-72.
14. Кагарлицкий Б.Ю. Новые варвары / Б.Ю. Кагарлицкий // Латинская Америка. – 1996. – № 2. – С. 53-59.
15. Семенов С.И. Пограничная культура во «Встрече миров» / С.И. Семенов // Латинская Америка. – 1990. – № 8. – С. 79-83.
16. Ибероамерика в мировом цивилизационном процессе : [материалы круглого стола] // Латинская Америка. – 1999. – № 5-6. – С. 105-136.
17. Земсков В.Б. Культурный синтез в Латинской Америке: культурологическая утопия или культурообразующий механизм? / В.Б. Земсков // Латинская Америка. – 1999. – № 4. – С. 94-101.

18. Шемякин Я.Г. Европа и Латинская Америка: Взаимодействие цивилизаций в контексте всемирной истории / Шемякин Я.Г. – М. : Наука, 2001. – 391 с.
19. Семенов Д.Д. Цивілізаційний підхід в історичній регіоналістиці (на прикладі співпраці між країнами Східної Європи та Латинської Америки в 1990-і рр.) / Д.Д. Семенов // Схід. – 2009. – № 9. – С. 93-97.
20. Семенов Д.Д. Цивілізаційний підхід як метод дослідження багатополюсного світу: російсько-латиноамериканське співробітництво в умовах багатополюсного світу / Д.Д. Семенов // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 3. – С. 70-76.
21. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Фукуяма Ф. ; [пер. с англ. М.Б. Левина]. – М. : АСТ, 2004. – 592 с.
22. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Хантингтон С. ; [пер. с англ. Ю. Новикова и Т. Велимеева]. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
23. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Данилевский Н.Я. – М. : Книга, 1991. – 574 с.
24. Шпенглер О. Закат Европы / Шпенглер О. ; [авт. вступит. статьи А.П. Дубнов, авт. комментариев Ю.П. Бубенков и А.П. Дубнов]. – Новосибирск : Наука, 1993. – 592 с.
25. Тойнби А.Дж. Постижение истории / Тойнби А.Дж. ; [пер. с англ. Е.Д. Жаркова]. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 640 с.

Д.Д. Семенов

Российско-латиноамериканское сотрудничество в 1990-е годы: историография, источниковая база, методология исследования

В статье определена степень разработки проблемы российско-латиноамериканского сотрудничества 1990-х годов в отечественной историографии, охарактеризована источниковая база и предложена методология исследования. Полученные выводы свидетельствуют о целесообразности и необходимости дальнейшего и более глубокого и всестороннего изучения проблемы, в том числе с применением новых методов исследования.

D.D. Semenov

Russian-Latin American Collaboration in 1990 – 1991. Historiography, Source Base, Research Methodology

In this paper the degree of development of the problem of Russian-Latin American collaboration in the 1990s native historiography is defined, the source base is characterized and research methodology is offered. The findings demonstrate the feasibility and need for further and more thorough and comprehensive study of the problem, including new research methods.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2011.